

Ethiek en de christelijke gemeente

Het moderamen van de synode van de Protestantse Kerk in Nederland heeft het initiatief genomen tot de publicatie van een serie handreikingen voor de ethische bezinning in kerkelijke gemeenten. Jaarlijks verschijnt er een handreiking over een thema dat door de synode besproken wordt. Inmiddels zijn twee handreikingen besproken: over de betekenis van 'werk' en over de 'familie als gegeven'.

In de aanbiedingsbrief bij de tweede handreiking verwijst het moderamen naar de visienota waarin staat:

De kerk is de oefenplaats voor een leven als volgelingen van Jezus. Het verhaal van het evangelie leidt tot een leefwijze die daarbij hoort. De verkondiging van het Woord en het lezen van de Bijbel geven oriëntatie in de chaotische tijd waarin wij leven. Dat verdient volop aandacht. Het gaat niet alleen om binnenkerkelijk gebruik. De Bijbel is als een vlam die licht verspreidt op ethisch gebied.

Niet dat een pasklaar antwoord op alle vragen gegeven wordt. Alsof dat er is. En alsof christenen altijd op dezelfde ethiek uitkomen. Wel helpt het evangelie de armzaligheid van afgoden van de tijd te doorzien (p. 40).

Als RAGB zijn wij het met dit citaat helemaal eens. Toch willen wij er iets aan toevoegen. Daarbij is het onze intentie het spreken over ethiek dichter bij het leven van elke dag te brengen. Ethiek is meestal klein en gewoon en niet een zaak van complexe problemen waar alleen deskundigen verstandig over kunnen spreken.

In dit advies van de RAGB worden eerst enkele opmerkingen gemaakt over ethiek. Vervolgens komt de betekenis van de Bijbel en het christelijk geloof voor het ethisch handelen aan de orde. De derde paragraaf gaat over ethiek in de christelijke gemeente.

1. Ethiek

1.1. Ethiek en de kerk

Onder ethiek verstaan we de bezinning op het menselijk handelen met het oog op goed en kwaad. Ook het aspect van goed en kwaad zelf, waarover het ethisch denken gaat, wordt ethisch genoemd, bijvoorbeeld wanneer we zeggen dat een handeling ethisch slecht is. In de loop van de 20^e eeuw heeft de kerk afgeleerd veel te zeggen over goed en kwaad in het handelen. Voorschrijvende uitspraken vanaf de kansel werden door velen als moralistisch gezien, alsof voorgangers en theologen beter dan anderen zouden weten hoe gemeenteleden moeten leven. Gemeenteleden meenden voldoende mondig te zijn om zelf beslissingen te nemen en de regie over hun leven in eigen hand te houden. Dat sloot aan bij het ideaal van de autonomie dat een sterk stempel drukte op de westerse samenleving.

Het gevoel van vrijheid is in de laatste decennia van de 20^e eeuw en daarna echter omgeslagen in een besef van onmacht en stuurloosheid. Grote problemen dringen zich op en mensen gaan steeds meer beseffen dat we niet voort kunnen gaan op de weg van vrijheid en welvaartsgroei. De toekomst van de samenleving vraagt om sturing in de grote verbanden waarin mensen leven en ook in het persoonlijk leven. In die situatie kan de kerk een plaats zijn waar mensen leren om in spreken en handelen te laten zien wat het betekent om in navolging van Jezus Christus het goede te zoeken voor elkaar en voor de wereld en het kwaad in de wereld en het eigen leven te onderkennen. Ook kan de kerk anderen laten delen in de kennis van de heilzame woorden van God voor het leven die zij meedraagt vanuit haar traditie. Dat betekent niet dat de kerk antwoorden heeft op de complexe problemen waarvoor de samenleving staat. Het moderamen wijst daar terecht op in de visienota. Wel kunnen mensen in de kerk leren bewust ethisch te denken en te handelen in het leven van elke dag. Dat lijkt ons een noodzakelijke basis voor het omgaan met 'grote' ethische problemen. Zonder een basis van 'kleine ethiek' voor elke dag, blijven grote woorden over wereldproblemen gemakkelijk leeg en zonder effect.

1.2. *Plaats van ethiek*

Ethiek begint op het niveau van het handelen. Aan dat handelen zit altijd een ethische of morele kant. We kunnen het beoordelen in termen van goed en kwaad. Vaak staan we daar nauwelijks bij stil omdat veel handelen sterk routinematig is maar dat betekent niet dat 'ethisch besef' hier ontbreekt. Omdat het om herhaling gaat, denken we dat het ethisch wel goed zit. Soms is die vanzelfsprekendheid er niet en staan we even stil. Dan worden vragen gesteld als 'Wat is goed in dit geval?', 'Kan ik dit maken?', 'Wat denk jij hiervan?' of men zegt 'Dat kan gewoon niet!'.

Het is belangrijk op dit niveau van het gewone handelen te beginnen als het over ethiek gaat. Te vaak wordt het begrip ethiek verbonden met moeilijke woorden en complexe problemen, alsof we er in het dagelijks leven niet mee te maken hebben.

Natuurlijk zijn er ook nieuwe en ingewikkelde ethische problemen waarvoor we meer tijd nodig hebben en waarover niet tijdens het handelen een beslissing genomen kan worden. Dat zou je het tweede niveau van de ethiek kunnen noemen. Dat doet zich met name voor in beroepen waar professionals met complexe en nieuwe situaties te maken krijgen (beroepsethiek). Een derde niveau is de filosofische ethiek, het denken over de aard van het ethisch handelen. Daarbovenuit gaat het levensbeschouwelijke niveau waarin voor het ethisch handelen beslissende keuzes liggen besloten. Voor sommigen mag dat geen ethiek heten omdat het om een sfeer van geboden zou gaan die de mens worden opgelegd. Ethiek staat op zichzelf, is een zaak van mensen en niet van goden. Daartegenover staat de opvatting dat de vraag waarom wij ethisch goed zouden moeten handelen, slechts op levensbeschouwelijk niveau beantwoord kan worden. Men kan ethiek en geloof onderscheiden, zonder de verbinding tussen die twee af te wijzen.

1.3. *De aard van het ethische*

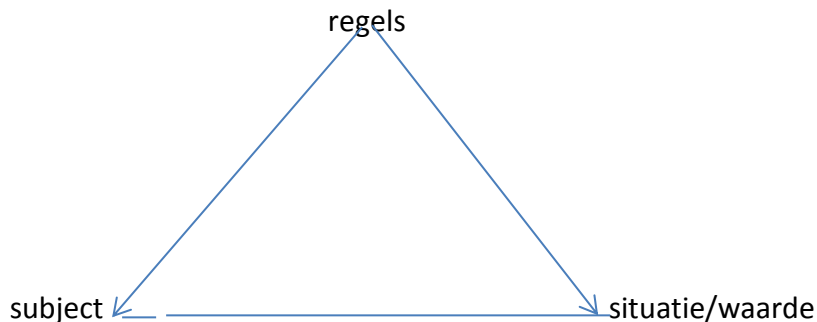
In wat we de ethische of morele kant van ons handelen kunnen noemen, gaat het niet om wat we aantrekkelijk, fijn of mooi vinden maar om een betekenis buiten ons die wat van ons vraagt en die ons hindert als we van onszelf uitgaan: 'ik wil naar een feest maar mijn vrouw is ziek en heeft verzorging nodig', 'Ik heb haast maar ik mag de bloemen op het grasveld niet vertrappen', 'Je kunt het niet maken om jonge vogels zomaar de nek om te draaien'. Het gaat om het goede voor die ander of dat andere. Dat goede is gerelateerd aan de waarde van de ander/dat andere: mijn vrouw, een kind, een bloem, een schilderij, een gebouw, een mus. Elk is uniek in waarde en dus vragend om verschil in handelen maar in geen geval neutraal materiaal dat zijn waarde alleen ontleent aan wat wij eraan hebben. Die waarde wordt ook wel een 'goed' genoemd maar dat valt niet samen met het ethisch goede. In ons handelen hebben we altijd te maken met een werkelijkheid vol waarde. Daarom kan niemand zeggen dat hij niet met ethiek te maken heeft. Maar die ethiek is vaak 'klein', het gaat om respect voor kleine waarde, zoals een bloem, voedsel, een fiets, of om kleine handelingen zoals groeten, iemand ruimte geven, je beurt afwachten waarin respect voor mensen tot uitdrukking komt.

Alle mensen hebben besef van het verschil tussen goed en kwaad, waarbij, zoals in de woorden al tot uitdrukking komt, het goede positief is en het kwade negatief. Dit betekent dat het ethische deel uitmaakt van onze ervaringshorizon, zo staan we in de werkelijkheid. Het betekent niet dat mensen precies weten wat goed en wat kwaad is en dat ze het daarover eens zijn. Het betekent ook niet dat ze altijd geneigd zijn het goede na te streven en het kwaad te mijden. Als we het absolute kwaad en het absoluut goede als uitersten nemen van een glijdende schaal, dan kunnen we zeggen dat we ons met ons handelen altijd tussen die twee uitersten bevinden. Wat absoluut goed of kwaad is, weten we niet en doen we niet. Wat we in onze leefsituatie wel weten is dat sommige handelingen anders hadden moeten zijn of dat ze beter waren dan andere. We hebben ook de neiging ons eigen handelen goed te praten. We menen er goede redenen voor te hebben. Slechts weinigen maakt het niets uit en zijn ethisch onverschillig. Wie zal zeggen dat hij iets deed omdat het slecht is?

Als we beweren dat het ethische hoort bij de manier waarop we in de werkelijkheid staan, doen we een normatieve uitspraak over onszelf waarin tot uitdrukking komt dat ethisch goed handelen meer is dan een vreemde last. Het ethische bindt ons en tegelijk past het ons omdat het aansluit bij de diepste waarheid over onszelf. We willen graag dat ons handelen goed is en zo proberen we ons te rechtvaardigen. Mensen hebben een ethische verantwoordelijkheid naar de dingen om hen heen maar ook naar zichzelf. Wie zorgvuldig met zichzelf omgaat, geeft zich niet over aan allerlei zaken die slecht zijn voor lichaam en ziel. Meer nog, wie zorgvuldig met zijn leven omgaat, probeert ethisch goed te handelen. Ethisch goed handelen naar buiten maakt je tot een goed mens.

1.4. *Een ethische driehoek*

Sprekend over ethiek moeten we onderscheiden tussen een handelend subject met verantwoordelijkheid voor de wereld waarin hij leeft, diens kennis van ethische/morele regels en de werkelijkheid met haar waarde. Ethisch goed handelen impliceert dat het subject de waarde/betekenis van de werkelijkheid respecteert, d.w.z. die bevordert of herstelt dan wel niet schaadt. De genoemde drie aspecten kunnen we weergeven in de vorm van een driehoek.

Hiervoor stelden we dat mensen in aanleg een ethisch besef hebben, besef van goed en kwaad. Dat komt echter niet automatisch, van binnenuit tot ontwikkeling. Kennis van regels, van verantwoordelijkheid en van de waarde van de werkelijkheid worden ontwikkeld onder invloed van voorbeelden en ideeën in de samenleving. Over elk van de drie aspecten en over hun onderlinge verhouding is veel te zeggen. Hier volstaan we met de opmerking dat ethiek ontspoot als de samenhang tussen deze drie uit het oog wordt verloren. Wie ethiek verengt tot het gehoorzamen aan geboden, ziet de betekenis ervan voor de werkelijkheid niet meer. Dan wordt het gebod dor en dood. Wie ethiek verengt tot het maken van eigen keuzes, maakt van ethiek iets individueels waarover men niet redelijk kan spreken met anderen. En als ethiek vooral een zaak van effect in de werkelijkheid wordt, verliest men het zicht op de bewust handelende en verantwoordelijke persoon. Zonder een persoon die bewust naar het goede streeft, kan er geen sprake zijn van het ethisch goede.

2. Ethiek en de Bijbel

2.1. *Christelijke ethiek is gewoon*

Soms wordt de indruk gewekt alsof christelijk handelen, wil het christelijk zijn, van andere orde moet zijn dan wat niet-christenen doen. Christelijke wetenschap moet tot andere resultaten leiden dan niet-christelijke wetenschap, zo ook christelijk onderwijs en christelijke zorgverlening. Dat zou betekenen dat christenen in een andere wereld leven dan niet-christenen. Maar als dat zo zou zijn, zou christelijk leven iets onmogelijks worden. Christelijk

leven is echter eerder een specifieke keuze in onze wereld dan iets onbereikbaars in een andere wereld. Anders gezegd: christelijk leven is bijzonder in het gewone.

In de christelijke gemeente is het gebruik van het woord ethiek niet erg gangbaar. Als het over het christelijke leven gaat, spreekt men van zonde, geboden, heiliging, navolging of transformatie (Van den Brink en Van der Kooi). In deze woorden zit een verbinding met het geloof in God. Toch kunnen we ook in de gemeente heel goed het woord ethiek gebruiken. Daarmee voorkomen we dat er een scheiding ontstaat tussen geloofstaal en de taal van de ethiek die we in het dagelijks leven hanteren. Kenmerkend voor christelijke ethiek is dat die niet op zichzelf staat maar verbonden is met het christelijk geloof. In de volgende paragraaf zeggen we meer over die verbinding.

2.2. *Het bijbelse spreken is herkenbaar*

In de Bijbel gaat het vaak over deugden, kenmerken van een mens die ethisch goed handelt en over regels voor het goede handelen. Deze hebben niets uitzonderlijks, ze kunnen door christen en niet-christen als goed onderkend worden. Zie Gal. 5:22 waar als vruchten van de Geest genoemd worden: liefde, vreugde, geduld, zachtmoedigheid, goedheid, trouw, zelfbeheersing. In 1 Kor. 13 wordt de betekenis van de liefde nader beschreven. Ook daar lezen we niets 'bovennatuurlijks'. Hetzelfde geldt voor de tweede tafel van de Tien Geboden. Waar het in de taal van de Bijbel op aankomt is dat mensen zo moeten leven en handelen terwijl ze daar uit zichzelf maar moeilijk aan toekomen. De deugden uit Galaten 5 worden vrucht van de Geest genoemd, niet van onze geest maar van de Geest van God. Liefde voor God zet de mens aan tot goed handelen. 'Indien wij door de Geest leven, laten wij ook door de Geest het spoor houden' (Gal.5:25). Er wordt een geestelijke weg gewezen die mensen niet uit de wereld voert maar ze er in zekere zin dichterbij brengt. En dat is het wezen van het ethische: de mens in nauwere verbondenheid met Gods schepping. Deugden die van een mens een 'goed' mens maken, zijn niet los te maken van de verbinding met de werkelijkheid. Een deugd is meer dan een kenmerk van een mens, het is een kenmerk van een verbinding.

2.3. *De aanwijzing is algemeen*

Deugd en regel vragen om verstand en oordeelsvermogen want wat ze in concrete situaties voor het handelen betekenen, staat niet bij voorbaat vast. Het vraagt om fijnzinnig aanvoelen en beoordelen en daarbij kunnen mensen met dezelfde overtuiging en dezelfde deugden tot verschillende oordelen komen. Dezelfde regel kan in verschillende situaties en met andere mensen tot verschil in handelen leiden. Uit de regel alleen kan het goede handelen niet afgeleid worden. Wat iemand moet doen, hangt mede af van zijn verantwoordelijkheid en draagkracht. Het hangt ook af van het unieke van de situatie, geen situatie is exact gelijk aan een andere. De oude vraag of iemand mag liegen als hij door het spreken van de waarheid het leven van een ander in gevaar brengt, is een onzinnige vraag omdat daarin het aspect van de regel wordt geïsoleerd van de andere twee aspecten.

3. Ethiek in de christelijke gemeente

3.1. *Waarover de kerk kan spreken*

Wat in concrete situaties goed is, kan door mensen die de situaties niet kennen, niet bepaald en voorgeschreven worden. Dat geldt m.n. voor specifieke beroepssituaties, zoals die van de arts, de ondernemer, de predikant en de journalist. Die situaties kunnen zo complex zijn dat het voor buitenstaanders heel moeilijk is om te bepalen wat het betekent om daarin goed te handelen. De kerk kan daar evenmin over spreken. Ethische problemen moeten worden opgelost door de professionals zelf. Dat vooronderstelt wel dat die professionals voldoende ethisch besef hebben en geleerd hebben ethisch te denken.

Waar het in de kerk over kan en ook moet gaan is de betekenis van ethisch denken en handelen. Het ethisch spreken in de kerk moet aansluiten bij de ervaring en het leren thuis, op school en op straat. Maar omdat het op veel van die plaatsen verzwakt is, kan er van de kerk een stimulans uitgaan. Uitgaande van de taal van de Bijbel kan in de prediking en in gesprekken gezocht worden naar de verbinding tussen wat in de Bijbel is te vinden en de ervaringen in het leven. Die ervaringen in het leven hebben een ethische kant, meestal niet spectaculair maar wel aanwijsbaar. Zoals we eerder opmerkten: de ethiek is daar meestal 'klein'. Waarom is het dan van belang er aandacht aan te besteden? Omdat wie in zijn ontwikkeling de kleine ethiek overslaat aan de grote kwesties moeilijk toe zal komen. De antenne van het ethisch besef ontbreekt dan. Dat geldt niet slechts voor opgroeiende kinderen, het geldt voor volwassenen even goed. Op de schaal tussen goed en kwaad glijden we gemakkelijk terug. Geloof in God leidt niet automatisch tot goed handelen. De kerk moet een leerplaats voor het leven zijn.

3.2. *Prediking*

De eerder genoemde aspecten van het ethisch denken en handelen (de driehoek) zijn terug te vinden in de Bijbel. Er is veel te vinden over de geboden van God. Dat zijn geen regels van een God die zijn macht wil laten gelden, het zijn regels voor het goede leven (Deut. 30), goed zowel voor degene die handelt als voor de situatie. De waarde van de schepping klinkt door in de geboden, ze zijn beschermend.

De prediking van de schepping is niet in de eerste plaats informatie aanbieden over het ontstaan van de wereld, het is stilstaan bij de betekenis van de wereld waarin we leven: de schepping is goed. Dat is geen lege belijdenis, het is een bevestiging van wat we ervaren. Het zet de ervaringen van waarde en van gebrek aan waarde in een kader. Tegelijk kan het onze ogen openen voor die ervaring. De erkenning van de werkelijkheid als schepping zet een mens ook in beweging.

Het volgen van de geboden is meer dan een uiterlijke zaak. Het gaat er in de Bijbel om dat het hart, de gezindheid van de mens meekomt. Dat sluit aan bij de inzet van de handelende persoon voor het goede. Als zijn motief niet is het goede voor de situatie, dan zien we dat niet als ethisch goed gedrag. Als iemand onbedoeld iets goeds bewerkstelligt, is dat geen gevolg waarvoor hij lof verdient.

3.3. *Het ethisch gesprek*

De voorganger weet het niet beter dan anderen. Hij geeft slechts door wat hij in de Bijbel vindt en probeert dat te verbinden met de levenspraktijk van degenen tot wie hij spreekt. De toepassing is voor ieder persoonlijk. Maar dat laat de mensen niet vrij. Ze worden op een bepaalde wijze in hun wereld gepositioneerd. Daar moet wat gebeuren, daar moet geestelijk strijd worden gevoerd. De toepassing vraagt om gesprek. Wie al weet hoe goed te handelen, heeft er geen behoefte aan. Maar ook in het dagelijks leven komen steeds nieuwe vragen op mensen af. Vragen over zorg voor elkaar, de verhouding tussen ouders en kinderen, seksualiteit, mediagebruik, consumptie, bezit, verantwoordelijkheid in je werk, omgang met mensen die anders zijn, etc. Daarmee bezig zijn lijkt soms een zaak van enkelingen die 'groen en fair' denken. Daar kan een christelijke gemeente echter niet in berusten. Het handelen geestelijk verstaan, is bij uitstek een zaak van de christelijke gemeente. Daar moet ze dan ook werk van maken.

Kan de kerk achterblijven in een tijd waarin van banken wordt gezegd dat het daar aan ethiek ontbrak, waarin een beroep wordt gedaan op burgers om naar elkaar om te zien en waarin een pleidooi wordt gevoerd voor 'moraal in het klaslokaal'? Wordt de kerk in deze tijd waarin mensen lijden aan een besef van onmacht en stuurloosheid niet bedreigd door zelfvoldaanheid? 'Wij hebben het goed en wij doen het vrij aardig, jammer dat er steeds minder mensen naar de kerk gaan'. Ethisch gezien is er geen reden voor zelfvoldaanheid. Er ontbreekt ontzettend veel aan ons handelen, zoveel dat het ons radeloos zou kunnen maken. Maar dat is niet de houding die past bij het koninkrijk van God.

Sommige groepen christenen vielen in het verleden op door hun inzet voor anderen. Dat had te maken met de liefde voor mensen die Christus leerde. Liefde is een kernnotie van ethiek. Het gaat dan om meer dan de wetenschap dat God een God van liefde is. Het komt er op aan dat we elkaar aansporen zelf de weg van de liefde te gaan. Zonder die gezindheid blijft ethiek theorie of geven we ons gemakkelijk over aan liefdeloosheid en eigenbelang.

Namens de Raad van Advies voor het Gereformeerd Belijden

Peter Blokhuis

september 2014